

<https://doi.org/10.36719/2789-6919/41/18-21>

İsmayıl Mürsəlov

Naxçıvan Dövlət Universiteti
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0009-0003-1879-8583>
ismaylmurselov355@gmail.com

Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin inkişafında xalq çalğı alətləri ifaçıları

Xülasə

XX əsrdə Azərbaycanda müasir musiqi mədəniyyətinin banisi, dahi bəstəkar və musiqişünas Üzeyir Hacıbəylinin musiqi yaradıcılığının, ifaçılığının, musiqi təhsilinin və elminin inkişafında, xalq çalğı alətlərində not sisteminin tətbiqi və orkestrin yaradılmasında böyük rolu olmuşdur. Onun Azərbaycan musiqi mədəniyyətinə həsr olunmuş məqalələrində musiqinin bütün sahələri ilə yanaşı, xalq çalğı alətlərini xarakterizə etməsi əlamətdardır. Ü.Hacıbəylinin “Azərbaycan musiqi həyatına bir nəzər”, “Şərq musiqisi və Qərb musiqi aləti”, “Şərq musiqisi haqqında Qərb alimlərinin təfsiri”, “Azərbaycanda musiqi tərəqqisi” (Bakı, 1965) və digər məqalələrində Azərbaycanda mövcud xalq çalğı alətləri haqqında dəyərli fikirlər söylənilmişdir.

Ü.Hacıbəylinin musiqi mədəniyyətinin inkişafında böyük rolu olmuşdur. Bilavasitə musiqi təhsili sisteminin yaradılması, eləcə də xalq çalğı alətləri orkestrinin və digər musiqi kollektivlərinin təşkili Ü.Hacıbəylinin bu sahədəki fəaliyyətinin bəhrəsi olmuşdur. Ü.Hacıbəylinin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı tədqiqatlarda onun bu sahədəki fəaliyyəti və musiqi mədəniyyəti ilə əlaqəsi işıqlandırılmışdır.

Azərbaycan xalq çalğı alətlərinin öyrənilməsi bir sıra musiqişünas-alimlərin elmi tədqiqatlarında öz əksini tapmışdır.

Musiqişünas-alim Səadət Abdullayevanın xalq çalğı alətlərinə həsr olunmuş tədqiqatlarında qədim və orta əsrlər dövründə Azərbaycan ərazisində, xalq çalğı alətlərinin inkişafı və xalq rəqslərinin ifaçılığı ilə bağlı məlumatlar, eləcə də instrumental musiqi nümunələrinin müxtəlif alətlərin ifasında not yazıları diqqəti cəlb edir:

Əlbəttə ki, xalq musiqi ifaçılığında bu gün də şifahi ənənələr qorunub saxlanmışdır, bununla paralel olaraq, not üzrə tədris geniş vüsət almışdır və əsasən bəstəkar əsərlərinin tədrisi not üzrə aparılır. Musiqi mədəniyyətinin inkişafı bəstəkarlıq və ifaçılıq sahələrinin genişlənməsini, musiqi təhsilinin sistemləşdirilməsini tələb edirdi. Bu baxımdan 1921-ci ildə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının fəaliyyətə başlaması, eləcə də Bakıda və respublikanın iri şəhərlərində və rayonlarında orta ixtisas musiqi məktəblərinin musiqi texnikumlarının, uşaq musiqi məktəblərinin yaradılması bu məsələnin həlli istiqamətində mühüm addımlardır.

Açar sözlər: Azərbaycan, muğam, musiqi, xanəndə, xanəndəlik sənəti

Ismail Mursalov

Nakhchivan State University
Doctor of Philosophy in Pedagogy
<https://orcid.org/0009-0003-1879-8583>
ismaylmurselov355@gmail.com

Performers of Folk Instruments in the Development of Azerbaijani Musical Culture

Abstract

The founder of modern musical culture in Azerbaijan in the 20th century, the great composer and musicologist Uzeyir Hajibeyli played a great role in the development of musical creativity, performance, music education and science, in the application of the notation system in folk

instruments and the creation of an orchestra. It is noteworthy that in his articles dedicated to Azerbaijani musical culture, along with all areas of music, he characterized folk instruments. U. Hajibeyli's articles "A Look at the Musical Life of Azerbaijan", "Oriental Music and Western Musical Instruments", "Interpretation of Western Scholars on Oriental Music", "Musical Progress in Azerbaijan" (Baku, 1965) and other articles expressed valuable ideas about the existing folk instruments in Azerbaijan.

U. Hajibeyli played a great role in the development of musical culture. The creation of a direct music education system, as well as the organization of a folk instrument orchestra and other musical groups were the fruits of U. Hajibeyli's activities in this field. In the studies on the life and work of U. Hajibeyli, his activity in this field and his connection with musical culture have been highlighted.

The study of Azerbaijani folk musical instruments has been reflected in the scientific studies of a number of musicologists-scholars.

In the studies of musicologist-scholars Saadat Abdullayeva, devoted to folk musical instruments, information on the development of folk musical instruments and the performance of folk dances in the territory of Azerbaijan in the ancient and medieval periods, as well as notes of instrumental music samples performed by various instruments, attract attention:

Of course, oral traditions have been preserved in folk musical performance today, in parallel with this, teaching by notes has become widespread, and mainly the teaching of composers' works is carried out by notes.

The development of musical culture required the expansion of the fields of composition and performance, and the systematization of musical education. In this regard, the establishment of the Azerbaijan State Conservatory in 1921, as well as the establishment of secondary specialized music schools, music technical schools, and children's music schools in Baku and major cities and regions of the republic, are important steps towards resolving this issue.

Keywords: Azerbaijan, mugham, music, singer, art of singing

Giriş

Qədim və orta əsrlər dövründə Azərbaycan ərazisində, xalq çalğı alətlərinin inkişafı və xalq rəqslərinin ifaçılığı ilə bağlı məlumatlar, eləcə də instrumental musiqi nümunələrinin müxtəlif alətlərin ifasında not yazıları diqqəti cəlb edir:

Əlbəttə ki, xalq musiqi ifaçılığında bu gün də şifahi ənənələr qorunub saxlanmışdır, bununla paralel olaraq, not üzrə tədris geniş vüsət almışdır və əsasən bəstəkar əsərlərinin tədrisi not üzrə aparılır.

Tədqiqat

Mirzə Əsəd oğlu Sadıq (1846-1902) və ya Sadıqcan – musiqiçi, tarzən, bəstəkar və Azərbaycan tarını təkmilləşdirən sənətkar.

Bütün şuşalılar kimi Sadıq da kiçik yaşlarından öz gücünü xalq mahnılarının və muğamlarımızın ifası sahəsində sınayıb. İş burasındadır ki, Məhərrəmlik təziyələri zamanı teatrlaşdırılan şəbih tamaşalarında iştirak edib və mərsiyələr oxumaq savab sayıldığından, evlərinə tanınan mərsiyəxan və xanəndələr dəvət edib bilməyən kasıb ailələrdə öz övladlarını uşaq yaşlarından oxumağa öyrədirdilər. Hətta bundan ötrü Şuşada məxsusi musiqi məclisləri və məktəblər də vardı. Demək olar ki, bütün tanınmış xanəndə və musiqiçilər də şagird götürüb öyrədirdilər. Həmin məclis və məktəblərdən çıxan məzunların bir çoxu sonralar bütün Şərqdə məşhurlaşdı, toylarda, konsertlərdə, el şənliklərində hörmət qazanıb (Azərbaycan xalq musiqisi ocerkləri, 1981: 97).

1890-cı illərdə Sadıqcanın rəhbərliyi altında Şuşada ansambl yarandı. Ansamblın tərkibinə, o dövrün tanınmış müğənniləri və

musiqiçiləri daxil idi. Tarzənin tanınmış şagirdlərindən – Qurban Pirimov, Məşədi Cəmil Əmirov, Məşədi Zeynal Haqverdiyev, Şirin Axundov, Mərdi Canıbəyov, Həmid Malıbəyli və digərlərini qeyd etmək olar.

Cabbar İsmayıl oğlu Qaryağdıoğlu (1861-1944) – xanəndə, bəstəkar, musiqi xadimi.

Cabbar Qaryağdıoğlu XIX əsrin ikinci yarısında yetişən və Azərbaycan musiqi tarixində ən görkəmli rol oynayan xanəndələrdən biridir. Azərbaycan xanəndəlik sənətinin yeni bir mərhələsi onun adı ilə bağlıdır. Cabbar Qaryağdıoğlu Şuşada Xarrat Qulunun məktəbində muğam dərsləri almışdır. Eyni zamanda Şuşa şəhərinin zəngin musiqi mühiti Cabbarın inkişafında müstəsna rol oynamışdı. Rus şairi S.Yesenin onu “Şərqi musiqisinin peyğəmbəri” adlandırmışdır. Qarabağ, Gəncə, Şirvan, Bakı məclislərində çox məşhur olan Cabbar Zaqafqaziyada, Orta Asiya ölkələrində, İranda da tanınmışdı. Cabbar Qaryağdıoğlu musiqi tarixində muğamı teatr və konsert səhnəsindən səsləndirən ilk xanəndə olmuşdur. Belə ki, 1897-ci ildə görkəmli yazıçı-dramaturq Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin rəhbərliyi ilə Şuşada tamaşaya qoyulan “Məcnun Leylinin məzarı üstündə” musiqili səhnəciyində Məcnun rolunun ifaçısı Cabbar Qaryağdıoğlu olmuşdur (İsazadə, Qasimov, 1968: 96). O, “Şərqi konsertləri”nin də fəal iştirakçısı idi. Cabbar Şuşada Mirzə Sadıq Əsəd oğlunun sazandalar dəstəsi ilə, 1900-1905-ci illərdə Bakıda tarzən Mirzə Cəfər və kamançaçı Məşədi Qulu ilə çıxış etmişdir. 1905-ci ildə tarzən Qurban Pirimov və kamançaçalan Saşa Oqanezaşvilidən ibarət trio yaratmışdır. Bu trio 20 ildən artıq fəaliyyət göstərmişdir. 1906-1912-ci illər ərzində “Spord-rekord”, “Ekstrafon” və “Qrammofon” səhmdar cəmiyyətləri tərəfindən Kiyev, Moskva, Varşava şəhərlərində Cabbar Qaryağdıoğlunun səsi qrammofon valına yazılmışdır. Şərqi musiqi sənəti tarixində bunlar ən birinci yazılardır. 1912-ci ildə Varşavadan qayıdarkən, Moskvada “Şərqi konsertləri” vermişdir. C.Qaryağdıoğlu klassik muğamların hamısını və bir çox təsnifləri böyük məharətlə oxumuşdur. Xüsusilə, onun oxuduğu “Heyratı”, “Mənsuriyyə” zərbi muğamları, “Mahur”, “Şahnaz” muğamı musiqi tariximizdə misilsiz nümunələrdir. Cabbar klassik poeziyanı mükəmməl bilirdi. Cabbar özündən əvvəlki ustadlardan fərqli olaraq, xanəndəlik sənətində ilk dəfə olaraq, muğam və təsniflərdə Azərbaycan dilində qəzəllər oxumuşdur. O, konsert və məclislərdə Füzuli, Qasım bəy Zakir, Seyid Əzim Şirvani, Xurşidbanu Natəvan və b. Azərbaycan şairlərinin qəzəllərini ifa edirdi. Məhz ana dilində qəzəllər və şeirlər oxumaqla muğamların xalq arasında geniş yayılmasına səbəb olmuşdur. Cabbar həm də bəstəkar və şair kimi tanınırdı. Onun yaratdığı təsniflərdən “İstəkanın deşilsin”, “Tiflisin yolları”, “İrəvanda xal qalmadı”, “Naxçıvan gədiyindən aşeydim” və b. göstərmək olar. Onun ifasında 300-ə yaxın mahnı və təsnif Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının nəzdindəki Bülbülün rəhbərlik etdiyi xalq musiqisini öyrənən Elmi-Tədqiqat kabinetində fonovaliklərə yazılmışdır, bir çox mahnı və təsniflər Ü.Hacıbəyli, M.Maqomayev, S.Rüstəmov tərəfindən nota köçürülmüş və nəşr olunmuşdur (Hacıbəyov, 1965: 41).

Məşədi Cəmil Əmiraslan oğlu Əmirov (1875-1928) – tarzən, bəstəkar, musiqi xadimi.

Məşədi Cəmil kiçik yaşlarından tənə böyük maraq göstərsə də, maddi vəziyyətinə görə bir dərzinin yanına şagird kimi gedir. O, tezliklə Şuşada bir dərzisi kimi məşhurlaşır və hətta özünə dükan da açır. Bir dəfə Şuşadakı toy tarzənlərindən biri Məşədi Cəmilin yanına gələrək ona bir paltar tikdirir. Məşədi Cəmil isə bu paltarın qarşılığında tarzəndən ona tərda bir neçə mahnı çalmağı öyrətməyi xahiş edir və bundan sonra Məşədi Cəmil həyatını musiqi ilə bağlayır. Onun musiqiçisi kimi yetişməsində Mir Möhsün Nəvvabın musiqi məclislərinin böyük rolu olmuşdur. Məşədi Cəmil Gəncə məclislərində Məşədi Məhəmməd Fərzəliyevi, Malıbəyli Həmidini, Musa Şuşinskini, sonralar isə Bülbülü və Seyid Şuşinskini müşayiət edir (Hacıbəyov, 1985: 65).

1910-cu ildə Məşədi Cəmil bir qrup musiqiçi ilə Rıqa şəhərindəki “Qrammafön” şirkətinə dəvət olunur. Burada o, bir sıra muğam və xalq mahnılarını vala yazdırır. 1911-ci ildə musiqi təhsili almaq üçün Türkiyənin İstanbul şəhərinə gedir. İki ilə yaxın İstanbulda yaşayır və təhsil alır. Məşədi Cəmil Türkiyədə Azərbaycan musiqisinin qızgın təbliğatçısı kimi çıxış edir. Türkiyəlilər tarı sinədə çalmağı ilk dəfə Məşədi Cəmilə görürlər. Türkiyənin “Şəhbal” jurnalı Məşədi Cəmil və Azərbaycan musiqisi haqqında böyük bir məqalə və Məşədi Cəmilin tarla şəklini dərc edir (Hacıbəyov, 1985: 54).

Məşədi Cəmil həm də Azərbaycan musiqi tarixində muğamları ilk nota alanlardandır. O, 1912-ci ildə Heyratı muğamını nota salıb “Şəhbal” jurnalında nəşr etdirir. 1913-cü ildə Gəncəyə dönən Məşədi Cəmil özü ilə kaman və ud da gətirir. 1915-ci ildə uzun çalışmadan sonra Məşədi Cəmil “Seyfəl-mülk” operasını yazır. Opera Gəncədə iki dəfə oynanıdıqdan sonra Tiflisə dəvət alır və 1916-cı il 3 iyunda Tiflis Kozyanın teatrında (indiki Gürcüstan Dövlət Opera və Balet teatru) səhnələşdirilir. Tiflisdən sonra opera İrəvanda səhnələşdirilir (Hüseyni, 1976: 4). Gəncəyə döndükdən sonra şəhərdə musiqi məktəbi açmaq istəyən Məşədi Cəmilə Çar Rusiyası icazə vermir. Lakin Məşədi Cəmil muğam kursu açır. Seyid Şuşinski, Bülbül, Zülfü Adıgözəlov, Əli Cavad oğlu, Əbdürrəhman Fərəcov və Musa Şuşinski kimi sənətkarlar bu kursdan faydalanır. SSRİ qurulduqdan sonra Məşədi Cəmil Gəncədə dram truppası yaradır. 1923-cü ildə isə uzun mübarizədən sonra Məşədi Cəmil, nəhayət ki, Gəncədə musiqi məktəbi açmaq üçün icazə alır və elə ilk ildə məktəbə 39 tələbə qəbul edilir. Məşədi Cəmilin oğlu Fikrət Əmirov, Qənbər Hüseynli, Telman Hacıyev və başqaları bu məktəbin yetirmələridir. Məşədi Cəmil Əmirov 1923-cü ildə “Namuslu qız” operettasını yazır və bu əsər də Gəncədə uğurla tamaşaya qoyulur (Səfərova, 1996: 21).

Nəticə

Beləliklə, xalq çalğı alətləri ifaçılarının yaradıcılıq yoluna və repertuarına nəzər salaraq, qeyd etmək olar ki, onların inkişaf perspektivi genişdir və ildən-ilə ifaçılıq səviyyəsinin yüksəlməsi, ifaçılıq təcrübəsinin artması, rəngarəng üslublu əsərlərin yaranması sayəsində ifaçılara yeni imkanlar açılır. Bu baxımdan alətlərin tədqiqi, təkmilləşdirilməsi, onların səslənmə keyfiyyətinin yeniləşdirilməsi və bəstəkar əsərlərində tətbiqi diqqətəlayiqdir.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan xalq musiqisi ocerkləri*. (1981). Maarif.
2. Bülbül. Seçilmiş məqalə və məruzələri (Tərtibçilər Ə.İsazadə və Q.Qasımov). 1968.
3. Hacıbəyov, Ü.Ə. (1965). *Əsərləri. II cild*. Azərb.EA nəşri.
4. Hacıbəyov, Ü.Ə. (1985). *Seçilmiş əsərləri*. Yazıçı.
5. Hacıbəyov, Ü.Ə. (1985). *Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları*. Üçüncü nəşri. Elm.
6. Hacıbəyov, Ü.Ə. (1985). *Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları*. Dördüncü nəşri. Elm.
7. Hüseyni, Ə. (1976). Orkestrin ulu babası. “*Ədəbiyyat və incəsənət*” qəz. 7 avqust, s.4.
8. Səfərova, Z. (1996). *Azərbaycanın musiqi elmi. XIII-XX əsrlər*. Elm və Təhsil.

Daxil oldu: 01.12.2024

Baxışa göndərildi: 13.12.2024

Təsdiq edildi: 03.01.2025

Çap olundu: 28.01.2025